

Filosofian uudistaminen – yhä alkutekijöissään

■ PENTTI MÄÄTTÄNEN

John Dewey: *Filosofian
uudistaminen*. Vastapaino 2012.

Tapojen hitausvoima on valtava, ja tämä koskee myös ajattelutapoja. John Deweyn hanke klassisen filosofian lähtökohtien horjuttamiseksi on liki sadan vuoden takainen, mutta Vastapainon julkaisema suomenos on edelleen ajankohtainen. Kirja ilmestyi samana vuonna kuin *Pyrkimys varmuuteen* (1929), jossa ajetaan samaa asiaa hieman toisesta näkökulmasta. Deweyn kritisoimat ajatustottumukset toistuvat yhä uudelleen paitsi filosofiassa, myös muilla tiedonaloilla. Klassinen filosofia on jättänyt syvän jäljen länsimaiseen ajatteluun ja kritiikki kuuluu kovin usein kuuroille korville.

Yhdessä asiassa aika on kyllä mennyt Deweyn ohi. Käsitteet kehittyneiden eläinten tietoisuudesta sekä kyvystä ajatella ja kommunikoida erilaisilla merkkijärjestelmillä ovat noista ajoista muuttuneet perinpohjaisesti. Dewey olisi kylläkin tervehtinyt näitä uutisia ilolla, sillä pragmatistinen merkityksen käsite, jonka mukaan vaikiintuneet tavat ovat merkitysrakenteita, itse asiassa antaa eväitä eläinten tietoisuuden tarkasteluun ja jatkuvuuden etsimiseen ihmisen ja muun luonnon välille. Myös kulttuuri on luonnontuote, yhden eläinlajin ympärilleen kehittämä järjestelmä, jonka luonnetta ei enää tällä vuosituhanella kannata lähteä erittelemään melko tarkkaan 150 sitten vanhentuneiden metafysisten opinkappaleiden ja

käsitteiden avulla.

Kenties tärkein filosofian uudistamiseen liittyvä seikka on se, että vastoin vuosituhantista oletusta filosofeilla ei ole käytössään ehdottoman apriorista käsitteellisen analyysin menetelmää, maailmasta ja kokemuksesta riippumatonta järkeä, jonka avulla voisi saavuttaa ikuisia ja muuttumattomia käsitteellisiä totuuksia. Deweyn viesti ei oikein tahdo mennä perille, sillä yhä edelleen toistetaan uskantilasta väitettä, jonka mukaan käsitteet eivät vain ole luonnosta riippumattomia vaan myös antavat luonnolle ja kokemukselle rakenteen. Kukaan ei vain koskaan vaivaudu selvittämään, mistä nämä äännehdistelmät ja täpläjonot sekä niihin mahdollisesti liittyvät ajatukset tämän todellisuutta kategorisoivan voimansa saavat.

Yksi syy Deweyn käsityksiin kohdistuvaan vastahakoisuuteen voi olla se, että hän ei pukenut sanomaansa kovinkaan kohteliaisiin sanakäänteisiin. Filosofien ajaman apriorisen käsitteellisen varmuuden alkuperä on hänen mukaansa alkukantaisissa uskonnoissa, joiden edustajat – poppamiehet – heiluttivat talismania ja ilmoittivat olevansa yhteydessä korkeampiin voimiin, vuorenvarmasti. ”Aines, josta filosofia kumpuaa, on merkityksetöntä tieteelle ja järjellisille selityksille” (s. 56). Se on pikemminkin runoutta kuin tiedettä. Elämäntyönsä taidokkaille käsitteellisille rakenteille omistanut ei välttämättä ilahdu näistä erittelyistä. On jopa väitetty, että naturalismi tarkoittaa filosofian loppua.

Näin on ja saa ollakin, jos filosofian lopulla tarkoitetaan luopumista kuvitelmasta, että ihmisillä on käytössään luonnon ylä- ja ulko-

puolelta saatu riippumaton järjestyksen lahja. Toisaalta taas filofiasa perinteisesti pohditut ongelmat eivät katoa mihinkään. Filosofinen naturalismi kysyy edelleen, että mitä on tieto, mitä on inhimillinen (tai eläimellinen) tietoisuus, mikä on ihmisen paikka maailmassa ja niin edelleen. Vastauksia ei kylläkään haeta vain ”tutkimalla ajattelun perusteita ajattelemalla”. John Locke ja kumppanit saattoivat kyllä istua ajattelemassa ajatteluaan sillä perusteella, että ihmismieli on läpinäkyvä eikä tiedostamatonta ole. 1800-luku kuitenkin muutti käsityksiä. Ihmiselle osoitettiin paikka luonnon sisäpuolella ja kognitiivinen tiedostamaton on tätä nykyä kiistaton tosiasia. Kaikkia ajattelun mekanismeja ei voi tavoittaa ainoastaan ajattelemalla.

Deweyn tavoitteena oli filosofian tieteellistäminen. Hänen oma analyysinsä perustui fysiikan kehityksen tarkasteluun. Tieteen oma kehitys on paras perustelu operationaalille tiedonkäsitykselle. Sen sijaan, että filosofia yrittäisi olla ”tiedettäkin tieteellisempää”, on syytä painottaa jatkuvuutta tieteen ja yleisemmän käsitteellisen analyysin välillä. Abstrakti ajattelu on voimakas väline, mutta vain, jos yhteys kokemukseen säilyy. Myös filosofia on saatettava tieteelliselle pohjalle osoittamalla sen yhteydet empiiriseen tietoon.

Itseriittoiseen järkeen uskominen kääntöpuoli on käsitys siitä, että järki tavoittaa tiedon todellisen kohteen, joka on olemassa jotenkin toisin kuin kokemusmaailma. Tätä sanotaan joskus tosiolevaisiksi. Parmenideen mukaan se on yksi ja jakamaton, liikkumaton ja pallonmuotoinen. Platonille se koostui vain ajattelemalla tavoitet-

tavista pysyvistä ja muuttumattomista ideoista. Tämä asetelma on jostain syystä siirtynyt myös tieteen. Vain kvanttimekaniikka kertoo, millainen todellisuus oikeasti on. Muutaman vuoden takaisessa Wittgenstein-konferenssissa eräs kosmologi kertoi ratkaisseensa tieteenalansa ongelmat matemaattisesti elegantilla tavalla. Hintana on se, että kaavoissa ei esiinny kirjainta *t*, joka tarkoittaa aikaa. Johdopäätös oli, että aika on epätodellinen ilmiö, jota ei oikeasti ole olemassa. Jos lukijasta siis tuntuu, että tämän jutun lukemiseen menee jonkin verran aikaa, niin ei kannata huolestua. Mitään todellista ei mene hukkaan.

Deweyn lähtökohta on, että on vain yksi todellisuus. Se on tämä aineellinen maailma, jonka sisäpuolella olemme ja elämme. Sen rinnalle ja sitä ”todellisemmiksi” otaksutut ja vain ajattelun avulla tavoitettavat sfäärit ovat mielikuvituksen tuotetta. Mitä tahansa tie selvittääkään aineen perimmäisistä rakenneosasista, ne ovat rakenneosia ja sellaisina aivan yhtä todellisia kuin arkimaailman esi- neet. Ero ei ole ”todellisuuden” asteessa vaan siinä, millaista ja miten perusteltua tietoa eritasoisista asioista on. Olemisen kriteeri ei varsinkaan ole se, millaisia muotoilu- ja ihmiset onnistuvat teorioissaan tekemään. Deweya on kritisoitu antirealistiksi sillä perusteella, että hänen mukaansa ihmisten muotoilemilla luonnonlaeilla ei ole kirjaimellista vastinetta riippumattomassa todellisuudessa. Tämä on ilmeisesti ollut perusteena johdopäätökselle, että teoreettiset käsitteet ja väitteet ovat Deweyn tieteenfilosofiassa vain ”hyödyllisiä fiktoita” eivätkä viittaa mihinkään ole-

massa olevaan. Näin ollen siis koko ihmismielestä riippumattoman todellisuuden olemassaolo olisi vaalaudalla.

Tämä päättely menee täysin harhaan. Deweyn vain arvostelee käsitteitä, joiden mukaan lait ”määräävät” tapahtumia, luonto ”tottelee” luonnonlakeja vähän samaan tapaan kuin ihmiset tottelevat (jos tottelevat) eduskunnan säätämiä lakeja (s. 102). Tämä käsitys on eräänlainen jatke aristoteeliselle tieteelle, jossa luonto on päämääräsiiden talutusnuorassa. Deweyn mukaan laki on vain muutosten välinen säännöllinen suhde. Asiat etenevät niin kuin etenevät, täysin riippumatta siitä, mitä niistä ajatellaan tai sanotaan. Ihmisillä voi olla vain enemmän tai vähemmän tarkkoja kuvauksia ja selityksiä näistä riippumattomista tapahtumista. Tieteen edistyminen on näiden teoreettisten muotoilujen muuttumista ja tarkentumista. Tähän Dewey päätyi tarkastelemalla fysiikan kehitystä satakunta vuotta sitten, kun hän pyrki saattamaan filosofian tieteelliselle pohjalle otamalla oppia tieteen omista käytännöistä.

Arvorteoriassa oli aivan erityinen sija Deweyn tieteellistämisyrittämissä. Perinteinen ajattelu on etsinyt elämän perimmäisiä arvoja elämän ulkopuolelta eli tavaspaikan valmistelusta tai apriorisista käsitteellisistä erittelyistä ja moraalisen hyvän määrittelyhankkeista. Moraalinen hyvä on tässä katsannossa jotakin muuta kuin elämässä koetut hyvät asiat (niin sanotut ei-moraaliset hyvät seikat) ja itseisarvot määrittellen selaisiksi, ettei niillä ole mitään yhteyttä muihin asioihin. On kuitenkin niin, että kun yhteys muihin

asioihin katoaa, häviää myös yhteys käytäntöihin. Arvot, joilla ei ole yhteyttä käytäntöihin, ovat käytännössä arvottomia.

Arvorteorian saattaminen tieteelliselle pohjalle on sitä, että otetaan lähtökohdaksi ihminen luontokappaleena, biologisena organismina. Tämä on myös Deweyn taiteenfilosofian lähtökohta. Elämän perusarvot määräytyvät elämästä itsestään ja arvoteoriaa kehitetään samaan tapaan kuin muutaakin tiedettä. ”Pahan ongelma lakkaa olemasta teologinen ja metafyyminen kysymys ja se nähdään elämässä vallitsevien pahojen asioiden vähentämisenä ja helpottamisena” (s. 193).

Filosofian uudistaminen on edelleen ajankohtainen mutta myös aikaansa sidottu teos. Tämän sidonnaisuuden hahmottamisessa lukijaa auttavat Tuukka Perhoniemen lisäämät runsaat ja asian-tuntevat viitteet. Perhoniemen suomenno on sujuva ja tuo hyvin esiin Deweyn ajatukset, eikä yksittäisten termivalintojen ruotimiseen ole mitään aihetta.

Kirjoittaja on dosentti ja tietokirjailija.

TIEDEKIRJA

Vetenskapsbokhandeln

Kirkkokatu 14

Helsinki

Avoinna ma klo 10–17

ti–pe klo 10–16.30

Verkkokauppa auki aina!

www.tiedekirja.fi